

RICHARD PRAŽÁK

K VYDÁNÍ TOLERANČNÍHO PATENTU Z HLEDISKA SOUDOBÝCH ČESKO-MAĎARSKÝCH VZTAHŮ

K 200. VÝROČÍ VYDÁNÍ TOLERANČNÍHO PATENTU

Vydání tolerančního patentu 13. října 1781 bylo podmíněno nejen celkovou společenskou situací v habsburské monarchii, vítězstvím josefinské ideologie jako specifické rakouské formy osvícenství, nýbrž bylo vynuceno i aktivním úsilím lidových mas a jejich dlouholetým zápasem o náboženskou toleranci. Svůj podíl na tom měly i vztahy tajných českých nekatolíků, i jejich druhů emigrovavších do Uher, k představitelům maďarského kalvinismu, kteří na jejich popud přispěli i k úspěšné realizaci tolerančního patentu pro české země.

Rozhodnutí Josefa II. vydat toleranční patent urychlily mimo jiné i petice nosislavských a olešnických evangelíků o náboženskou svobodu, podané v květnu a v září 1781 a vyjadřující přání tajných evangelíků na Brněnsku a na Českomoravské vysočině. Poslední popud znamenala zejména druhá petice, předložená v září 1781 olešnickým občanem Jiřím Jakubcem osobně císaři. Tuto petici vypracoval Jakubcovi agent uherské reformované církve ve Vídni Samuel Nagy, jak o tom píše ve svém spise již František Bednář.¹ Tento Bednářův údaj byl až dosud prvním známým dokladem styku českých a maďarských protestantů ve věci vydání tolerančního patentu.

Styky českých a maďarských protestantů ve věci tolerančního patentu jsou však již staršího data, stejně jako rozhodnutí Josefa II. poskytnout českým nekatolíkům náboženskou svobodu. Zajímavý doklad o tom nalézáme v listu maďarského kalvínského magnáta Istvána Vaye Imre Péchymu staršímu z 1. května 1781, kde Vay popisuje jako člen deputace uherských kalvinů jejich přijetí u císaře dne 29. dubna 1781. Císař jim slíbil změnit dosavadní náboženskou praxi, dovolit uherským protestantům stavbu kostelů, a sdělil jim i své rozhodnutí povolit svobodně provozování náboženství českým i moravským „husitům“, kteréžto rozhodnutí učinil pod dojmem rozmluvy se dvěma nekatolíky násilně vystěhovanými z Moravy do Uher. Tito nekatolíci odhadovali před císařem počet

¹ *Zápas moravských evangelíků o náboženskou svobodu v letech 1777–1781*, Praha 1931, 214.

tajných „husitů“ na Moravě na osmdesát tisíc.² O chystaném vydání tolerančního patentu uvědomil v červnu 1781 vídeňský kalvínský agent Sámuel Nagy také předtiského reformovaného superintendenta Sámuela Szalaye v Miškolci³ a zprávu o tom jistě rozšířili v Uhrách i účastníci dubnové deputace uherských kalvinů k císaři. Vedoucí kruhy maďarské reformované církve věděly tedy o tolerančním patentu již několik měsíců před jeho vydáním a byli zpraveni v té souvislosti také o aktivitě českých protestantských vysídlenců v Uhrách.

Nemáme jiné zprávy, které by nám blíže osvětlily zajímavé sdělení Josefa II. hlavnímu kurátoru uherských kalvinů Istvánu Vayovi, a musíme se proto pouze dohadovat, kdo asi byli dva zástupci tajných českých nekatolíků násilně vystěhovaných pro náboženství z Moravy do Uher. Násilná transmigrace českých nekatolíků zahrnovala jednak vůdčí činitele zápasu moravských valašských evangelíků o náboženskou svobodu z let 1777—1781⁴ a za druhé i všechny lidové náboženské sektáře, kteří se nějakým způsobem dostali do konfliktu se státní či vrchnostenskou mocí. 12. září a 10. října 1778 byly vydány dvorské dekrety o transmigraci sektářů do uherských dolů na vzdálená uherská komorní panství. K transmigraci však docházelo zřejmě již mnohem dříve, svědčí o tom alespoň zmínka v prosebném listě evangelíků chrudimského kraje pruskému králi Friedrichu II. z r. 1774, kde se píše, že tři sta evangelíků, u nichž byly zabaveny nekatolické knihy, bylo buď uvězněno nebo odvezeno do Sedmihrad.⁵

Počet transmigrovaných doplňovala v Uhrách i řada uprchlých českých poddaných, kteří uprchli nejen před sociálním útlakem, nýbrž i před náboženským pronásledováním, neboť v Uhrách měli možnost volnějšího náboženského využití. Velmi iniciativní skupinu tvořili čeští evangelíci v ob-

² Srov. dopis Imre Péchyho ml. generálnímu notáři zátisské superintendence z Pešti 21. srpna 1836, v němž je citován úryvek z listu Istvána Vaye jeho otci Imre Péchymu st. z 1. května 1781. Pro závažnost tohoto úryvku jej zde cituji celý v maďarském originále: „Biztathat minket még az is, hogy már Cseh Országban és Morvában is bizonyosan meg fogja engedni (rozuměj císař) a' huszitáknak az exercitiumot, melyre adott alkalmatosságot ez elött egy néhány esztendőkkel a' vallásokért Magyar Országra Morvából relegált két ember, kik is most fel jöttek Ó Felségéhez és instalták a' vissza hazajókba való menetelését, kiktől kérdezvén Ó Felsége, hogy Morvában mint egy mennyien lehetnek husziták, azok meg mondták, hogy 80 ezren, azután ezeknek passust adott 's haza küldötte, úgy hogy azon a' valláson legyenek, a' mellyen akarnak, már most pedig a'mint beszélik minden órán fog publicáltatni a' parantsolatot, a' melly mellett szabad leszen kinek kinek magát kiadni.“ A tiszántúli református egyházkerület levéltára (Archív zátisské reformované superintendence — dále TREKL), Debrecen, Püspökök hátrahagyott írásai (Pozůstalostní akta biskupů), sign. Vu 197.

³ Viz list Sámuela Nagy Számuelu Szalayovi z 21. června 1781, A tiszáninneni református egyházkerület levéltára (Archív předtiské reformované superintendence — dále TIREKL), Sárospatak, sign. A XVIII 6298.

⁴ Srov. František Bednář, l. c., 128 a 169n.

⁵ Viz Antonín Rezek — Josef Václav Šimák, *Listář k dějinám náboženských blouznivců českých ve století XVIII. a XIX.*, část I, Praha 1927, 1—3. Dekrety o transmigraci lidových náboženských sektářů do Uher uveřejnil Petr Karl Jaksch, *Ge-setzlexikon in Geistlichen, Religions- und Toleranzsache*, sv. 5, Praha 1828, 147—153, a prosebný list evangelíků chrudimského kraje pruskému králi Friedrichovi II. z r. 1774 uveřejnil poprvé Joseph von Hormayr v *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte, Neue Folge*, IV. Jahrgang, 1833, 96—98.

lasti Miškolce, zejména ti, kteří byli usazeni v obci Kak. Tvořili zde kompaktní skupinu, volili si ze svého středu rychtáře a scházeli se u něho k náboženským shromážděním, jež vedli zřejmě v duchu česko-bratrském, a používali při nich češtiny. Tato jejich činnost vzbudila pozornost uherských župních úřadů, jež se obávaly akcí českých „husitů“ a držely je pod přísným dohledem, který se vztahoval i na ostatní české přesídlence a uprchlíky v Uhrách. Svědčí o tom názorně např. vyšetřování schůzek českých evangelíků v Kaku zemplínským služným Jánosem Oroszem v r. 1769.⁶ O tři léta později marně žádali čeští evangelíci z Kaku hlavního kurátora předtiské reformované superintendence Györgye Szathmáriho Királye, aby si směli založit vlastní sbor a povolát kazatele znalého češtiny. Jejich počet se velmi rozmnožil, pravděpodobně o nové uprchlíky z českých zemí. Mnozí z českých evangelíků v Kaku se přestěhovali do Miškolce (což bylo mezi jiným také příčinou župního vyšetřování z r. 1769) i jinam. Kromě Miškolce a Kaku byli čeští evangelíci usazeni v zemplínské stolici ve větším počtu také v Tiszakeszi.⁷

Z českých evangelíků, uprchlých či násilně přesídlených českých poddaných v Uhrách, známe řadu osob, které se velmi energicky ujímaly věci náboženské svobody v českých zemích a vyvinuly značné úsilí i při realizaci tolerančního patentu ve styku s představiteli uherské kalvínské církve. Jedná se např. o Mikuláše Čecha z Miškolce, který sem přišel z Klobouk, jeho krajana Jakuba Nádenička z Moravy, rovněž obyvatele Miškolce, o Matěje Jedličku z Kaku, Matěje Oborníka z Tiszakeszi, Jana Nováka z Miškolce aj. Mezi nimi patrně třeba hledat i dva české nekatolíky, násilně vystěhované z Moravy do Uher, kteří informovali již na jaře 1781 Josefa II. o situaci moravských „husitů“ a ovlivnili tím i jeho rozhodnutí o tolerančním patentu.⁸

Z Miškolce, Kaku a Tiszakeszi se dostavila také 1. února 1782 k předtiskému reformovanému superintendentovi Sámuelu Szalayovi čtyřčlenná deputace českých evangelíků v Uhrách, která jej informovala o cestě, již podnikli koncem roku 1781 či počátkem roku 1782 čeští evangelíci z Kaku na Moravu, kde navázali spojení se svými souvěrci zvláště na Brněnsku a Valašsku.⁹ Tlumočila superintendentu Szalayovi žádost českých reformovaných sborů o vyslání kazatelů z Uher a informovala jej o celkové situaci v českých zemích po vydání tolerančního patentu. Přinesla mu cirkulář moravského místopředsedy hraběte Christopha von Blümegena krajským hejtmanům na Moravě z 27. října 1781, v němž jim psal o císařově tolerančním patentu a dával praktické pokyny a směrnice k jeho provedení.¹⁰ Tím teprve čeští poddaní přesvědčili tohoto významného činitele reformované církve v Uhrách, že je možné i nutné pomoci českým

⁶ Srov. dopis velkostatkáře László Kacsandyho z Bény v zemplínské župě asesorovi župního soudu a pozdějšímu hlavnímu kurátorovi předtiské reformované superintendence Györgyi Szathmárimu Királyovi z 22. května 1769, TIREKL Sárospatak, sign. A XIII 4193.

⁷ Viz žádost evangelíků z Kaku Györgyi Szathmárimu Királyovi z r. 1772, tamtéž, A XIV 4967.

⁸ Srov. k tomu některé dokumenty tamtéž, např. sign. XIX 6978 a A XVIII 6473.

⁹ Srov. kopii dopisu Sámuela Szalaye bratislavskému agentovi Jánosi Mihályfalvismu z 27. února 1782, tamtéž, A XVIII 6451.

¹⁰ Viz tamtéž, A XVIII 6366.

evangelíkům helvetské konfese znovuvybudovat jejich církevní organizaci, tak jak to umožňoval toleranční patent.¹¹ Únorová rozmluva deputace českých evangelíků usazených v Uhrách se superintendentem Sámuelem Szalayem tvoří vlastní počátek rozsáhlé akce; toleranční misie maďarských reformovaných pastorů a učitelů do českých zemí.

Superintendent Szalay se za pomoci českých poddaných této akce ihned energicky ujal. Již 3. února 1782 dopsal Sámuelu Petrahayovi,¹² senioru abaujského okrsku, který zasahoval i do oblastí východního Slovenska, kde byla v uherské kalvínské církvi i řada čistě slovenských sborů, aby mu pomohl vyhledat vhodné kandidáty pro práci v českých zemích, a zmínil se o tom, že mu deputace českých evangelíků navrhovala z abaujského okrsku Joela Jessenia a Ference Kovácse, které by bylo třeba vyslat na Moravu, kde čeští reformovaní tehdy již ustavili své sbory v Brně, Kloboukách, Nosislavi a Javorníku.

Iniciativou Szalayovou se konečně tedy rozjela celá akce vysílání maďarských reformovaných pastorů a učitelů do českých zemí po vyhlášení náboženské tolerance. Zdá se, že vedoucí představitelé maďarské reformované církve, ačkoliv byli již dlouho předběžně informováni o vydání tolerančního patentu pro české země, neuvažovali zpočátku o konkrétní pomoci českým evangelíkům. Teprve pod vlivem zpráv svých agentů z Vídně a z Bratislavy a hlavně na naléhání českých poddaných v Uhrách se odhodlali vyslat do Čech a Moravy své kněze a učitele. Agenti byli ve stálém styku jak z předáky maďarské reformované církve z řad šlechticů (s Gedeonem Rádayem st., Józsefem Telekim st. aj.), tak i se všemi uherskými reformovanými superintendenty, hlavně s Sámuelem Szalayem.

Již 22. prosince 1781 psal bratislavský kalvínský agent uherský János Mihályfalvi Gedeonu Rádayovi st., že k němu dochází bezpočet lidí z Čech a Moravy s žádostmi o kněze a učitele helvetské konfese, kteří by znali alespoň trochu slovensky. Prosí Rádaye, aby se ujal této záležitosti, a navrhuje mu vyslat do českých zemí Michala Blažka, který předtím působil u Rádaye jako vychovatel a dlel tehdy na studiích ve Švýcarsku. Je to první známá zpráva o jednání českých evangelíků s maďarskými kalvíny o vyslání uherských reformovaných učitelů a kněží do českých zemí.¹³ Svou prosbu opakoval Rádayovi Mihályfalvi ve svém dalším listě z 19. ledna 1782, kde píše již o konkrétní nabídce evangelíků z blíže nejmenovaného místa v brněnském kraji, kteří nabízejí knězi 300 a učitelům 600 zlatých ročního platu.¹⁴

Zprávy o zakládání českých protestantských sborů se záhy rozšířily i v uherském tisku; o jedné z nich psal např. reformovaný pastor Daniel Ménszáros z Nagy Kereki v župě Bihar počátkem roku 1782 superintendentu zátisské reformované superintendence Sámuelu Szilágyimu

¹¹ Kromě Szalayova dopisu Mihályfalvimu, uvedeného v poznámce 9, srov. k tomu kopii Szalayova dopisu senioru abaujského okrsku Sámuelu Petrahayovi z Miškolce 3. února 1782, tamtéž, A XVIII 6473.

¹² Tamtéž, A XVIII 6473.

¹³ Dopis Jánose Mihályfalviho Gedeonu Rádayovi st. z 22. prosince 1781 se nachází v Ráday Könyvtár Kézirattára (Rukopisné oddělení Rádayovy knihovny) v Budapešti, sign. 1224.

¹⁴ Tamtéž, sign. 1238.

v Debrecíně.¹⁵ Z Debrecína vyšel také první popud k vyslání uherských reformovaných kazatelů do českých zemí. Již 1. ledna 1782 vybil zástupce zátisského reformovaného superintendenta István Szathmári Paksi ve svém listě posluchači protestantské akademie v Utrechtu Istvánu Nagyovi k službě na Moravě uherské studenty Michala Blažka a Pála Osgyániho.¹⁶ O vyslání uherských togátů do Čech a Moravy se jednalo v lednu 1782 také v kalvínském kolégiu v Šarišském Potoku, kde se tamním profesorem přihlásilo pro službu v českých zemích 12 studentů, kteří buď znali slovensky nebo se chtěli slovenštině naučit.¹⁷

O pomoci českým a moravským reformovaným sborům uvažovalo i valné shromáždění předtisské reformované superintendence, jež dalo v této souvislosti profesorem šariškopotočského kolegia pokyn, aby věnovali zvýšenou péči studentům rozumějícím slovensky.¹⁸ Při organizování pomocné akce vkládal superintendent Szalay nejvíce nadějí do agentů uherské reformované církve ve Vídni a v Bratislavě, neboť v jejich rukou se soustřeďovala většina žádostí českých protestantů o kněze a učitele a agenti měli již pro větší zeměpisnou blízkost Vídně a Bratislavy lepší přehled o situaci v českých zemích, než tomu bylo ve vzdálených centrech maďarské reformované církve na severovýchodě Uher. Szalay je informoval o svém jednání s deputací českých protestantů usazených v Uhrách a žádal agenty zejména o to, aby byli českým exulantům nápomocni při jejich návratu domů. Bratislavskému agentu Jánosi Mihályfalvimu zaslal seznam prvních navrátilců a žádal jej, aby jim zajistil u bratislavské komory pasy a volný průchod celnicemi;¹⁹ vídeňského agenta Sámuela Nagye prosil kromě toho ještě o to, aby se u české dvorské kanceláře ujal jejich žádosti k císaři, kde jej prosili o udělení půdy k osídlení, neboť majetek, který ve své vlasti před léty opustili, byl ve smyslu platných zákonů konfiskován. Byli mezi nimi mnozí, kteří uprchli z Moravy před 10–12 lety a jejichž rodiny již z valné části vymřely.²⁰

Druhým důležitým úkolem agentů podle Szalaye bylo zjistit právní statut českých a moravských reformovaných církví, neboť superintendent Szalay si nebyl až do rozmluvy s deputací českých poddaných usazených

¹⁵ Viz dopis Daniela Ménszáróse Sámuela Szilágyimu z Nagy Kereki 4. února 1782, TREKL Debrecen, Püspöki iroda iratai (Akta biskupské kanceláře), sign. 1782/37.

¹⁶ List Istvána Szathmáriho Paksiho Istvánu Nagyovi z 1. ledna 1782 uveřejnil Lajos Segesváry, *Adalékok a cseh-morva misszió történetéhez* (Příspěvky k dějinám česko-moravské misie), Theológiai Szemle 1935, 142n.

¹⁷ Srov. kopii listu superintendenta Sámuela Szalaye bratislavskému agentovi Jánosi Mihályfalvimu z 29. října 1782, TIREKL Sárospatak A XVIII 6765–6766 a senioru abaujského okrsku Sámuelu Petrahayovi z 3. února 1782, tamtéž, A XVIII 6473.

¹⁸ Viz uvedený list Szalaye Petrahayovi (pozn. 17).

¹⁹ Viz zmíněný list Szalaye Mihályfalvimu (pozn. 9).

²⁰ Srov. kopii dopisu Sámuela Szalaye vídeňskému agentovi Sámuelu Nagyovi z 15. března 1782, TIREKL Sárospatak, sign. A XVIII 6554. Sám superintendent Szalay zaznamenal jména některých českých uprchlíků, kteří se po vydání tolerančního patentu vraceli z Uher do vlasti. V nedatovaných poznámkách (tamtéž, A XIX 7417) píše, že z Kaku se vrátili domů Matěj Jedlička a Tomáš Zdeněk (Szalay píše pomaďarštělou formou Zdenkó) a k návratu se rozhodli i Matěj Oborník se svou manželkou Marií, rozenou Prokšovou, z Tiszakeszi, Jiří Poulík se svou manželkou Marií, rozenou Bohajkovou, kteří bydleli 10–12 let v Miškolci, a Josef Studený s manželkou Marií, rozenou Hábovou.

v Uhrách v únoru 1782 zcela jist, zda je oprávněn vysílat do českých zemí kazatele, přestože toleranční patent povoloval vysílání kazatelů právě jen z Uher a z Těšínska.²¹ Otázka právního statutu české a moravské reformované církve byla v podstatě vyřešena až v roce 1784 jmenováním samostatných českých a moravských reformovaných superintendencí podřízených vídeňské konsistoři. Vysílání reformovaných pastorů a učitelů z Uher povoleno tolerančním patentem bylo blíže vymezeno císařským reskriptem z 25. dubna 1782 a předběžnými dispozicemi uherského místodržitelství z 9. března 1782.²² Uherské místodržitelství v Bratislavě jednalo s moravským guberniem v Brně, které bylo oprávněno kazatele z Moravy potvrzovat do funkcí. Kazatelé měli být opatřeni osvědčením způsobilosti, pasem a vokací sboru, který je povolával. Ohledně osvědčení způsobilosti teprve císařský reskript z 25. dubna 1782 stanovil, že kazatelé posílání z Uher do českých zemí mají být opatřeni vysvědčením superintendentovým a řádně ordinováni.

Po vydání dubnového císařského reskriptu byly vyjasněny poslední sporné otázky spojené s vysíláním uherských reformovaných pastorů a učitelů do českých zemí, jak je povoloval toleranční patent. Za této situace se sešlo 30. června 1782 v Miškolci shromáždění předtiské reformované superintendence za předsednictví hlavního kurátora Istvána Vaye a superintendenta Sámuela Szalaye. Bylo na něm usneseno ve smyslu císařova nařízení systematicky pečovat o celou organizaci a zdárný průběh této akce a pohroženo všem, kdo by se jí nechtěli zúčastnit, přísnými sankcemi; kazatelé v činné službě mohli být zbaveni místa a studenti vyloučeni ze studia. Na shomáždění byl také přečten dopis hraběte Filipa Kinského z 2. června 1782, v němž Kinský prosil Szalaye o kněze a učitele pro své rychmburské panství.²³ Bylo usneseno vyslat tam kazatele Ference Kováce z Alsó Kemence a učitele Mihálye Viczencze, dokončujícího poslední rok studia na šarišskopotockém kolegiu.²⁴

Superintendenční shromáždění v Miškolci z 30. června 1782 tvoří důležitý mezník v organizování maďarské reformované misie do českých zemí. Uzavírá se jím přípravné období, kdy šlo maďarským kalvínům především o to, navázat přímý styk s českými a moravskými evangelíky hlásivšími se ke kalvinismu a získat informace o jejich potřebách a plánech; v tom

²¹ Srov. uvedený dopis Szalaye Mihályfalvimu (pozn. 9).

²² Viz předběžné dispozice uherského místodržitelství generálnímu konventu uherských kalvínů z 9. března 1782, Ráday Könyvtár Kézirattára (Rukopisné oddělení Rádayovy knihovny), sign. 1264. Císařský reskript z 25. dubna 1782 byl jednotlivým superintendencím reformované církve v Uhrách oznámen přípisem uherského místodržitelství ze 7. května 1782, tamtéž, sign. 1277. Szalay se zmiňuje o tomto reskriptu ve svých zápiscích ze 17. května 1782 (TIREKL Sárospatak, A XVIII 6633) a v dopise Sámuelu Nagyovi z 27. května 1782, kopie tamtéž.

²³ Dopis Kinského Szalayovi je znám z literatury na základě rukopisné práce maďarského pastora v Nebuželích Jánose Végha *Nachricht von der Entstehung der reformierten Kirchengemeinden in Böhmen, verfasst und beschreiben von Johann Wégh, d. Z. Prediger der reformierten Gemeinde zu Nebužel 1819*, 42–43. Rukopis této práce je uchován ve dvou exemplářích vlastnoručně opsaných Véghem v knihovně kalvinského kolégia v Šarišském Potoku, sign. Kt 211, a v knihovně kalvinského kolégia v Debrecíně, sign. R 143. Opis se nachází v knihovně Husova sboru v Praze.

²⁴ Viz akta konference předtiské reformované superintendence v Miškolci z 30. června 1782, TIREKL Sárospatak, sign. A XVIII 6694.

pomohli zástupcům uherské reformované církve zejména prostí čeští exulanti, poddaní, kteří uprchli do Uher před feudálním útlakem i náboženským pronásledováním anebo sem byli násilně vysídleni a po vydání tolerančního patentu se houfně vraceli domů; první poznali z vlastní zkušenosti skutečnou situaci v českých zemích a informovali o ní uherské kalvínské agenty v Bratislavě a ve Vídni i superintendenta Szalaye v Miškolci; v něm získali pro věc českých evangeliků helvetského vyznání nadšeného a obětavého stoupence, bez něhož by misie maďarské reformované inteligence do českých zemí po vydání tolerančního patentu nebyla myslitelná.

Vydání tolerančního patentu umožnilo i odchod synů českých poddaných helvetského vyznání na maďarská kalvínská učiliště do Uher a jejich studium na maďarských reformovaných školách v Šarišském Potoku, Debrecíně, Pápě, Kecskemétu, Nagykovács aj. významně přispělo k rozšíření počtu české obrozenské inteligence lidového původu. O studium na maďarských reformovaných školách projevíli ihned po vydání tolerančního patentu značný zájem zvláště čeští poddaní helvetského vyznání, kteří počítali především s umístěním svých synů do alumnea, což byla pro chudší poddané jediná možnost, jak umožnit dětem vystudovat. Vydržovat studenta na dlouholetých studiích byla věc příliš nákladná a mezi poddanými si to mohli dovolit jen lidé z majetné selské vrstvy. Už Ferenc Kovács se ve své první zprávě z Čech zátisskému superintendentovi Sámuelu Szilágyimu zmiňuje o touze českých poddaných poslat syny na studie do Uher a získat tam pro ně zaopatření v alumneu na některém z reformovaných kolegií. Tuto jejich žádost adresoval Kovács i předtisskému superintendentovi Sámuelu Szalayovi, jemuž psal už před Kováčsem Michal Blažek, že by rád poslal na studia do Debrecína nebo do Lučence poddané z Javorníka.²⁵ Ještě před Blažkem a Kováčsem jednali o studiu svých dětí na reformovaných učilištích v Uhrách s agenty uherské kalvínské církve čeští poddaní helvetského vyznání. Šlo jim zejména o Debrecín, který měl mezi českými reformovanými vynikající zvuk. Díky jejich iniciativnímu jednání, jež svědčí o tom, jaké úsilí dovedli čeští poddaní vyvinout pro vyšší vzdělání svých dětí, odešlo již na podzim 1782 se souhlasem maďarských kalvinů na studie do Debrecína sedm mladíků (tři z Čech a čtyři z Moravy). Při organizování tohoto podniku byl českým poddaným nápomocen hlavně bratislavský agent uherské reformované církve János Mihályfalvi, který o všem informoval předáka maďarských

²⁵ Srov. dopis Ference Kováce zátisskému reformovanému superintendentovi Sámuelu Szilágyimu z Krouny 16. listopadu 1782, TREKL Debrecen, Püspöki iroda iratai (Akta biskupské kanceláře), sign. 1782/33. Obdobnou zprávu podal Kovács také předtisskému reformovanému superintendentovi Sámuelu Szalayovi; tato zpráva se nám sice nedochovala, ale Szalay se o ní zmínil v dopise rektoru šariškopotočského kolégia Istvánu Szentgyörgyimu z Miškolce 25. listopadu 1782, A református Kollégium Könyvtárának Kézirattára (Rukopisné oddělení knihovny reformovaného kolégia) v Šarišském Potoku, sign. Kt. 864/101. Blažkův list Szalayovi z 16. srpna 1782 opsal Szalay ve svém deníku 2. září 1782, TIREKL Sárospatak, A XIX 6872. Srov. k tomu též studii Richarda Pražáka, *Maďarská reformovaná inteligence na Vysočině v počátcích českého národního obrození*, Vlastivědný sborník Vysočiny IV. oddíl společenských věd, Jihlava 1961, 78–79.

reformovaných Gedeona Rádaye.²⁶ Ráday získal pro tuto akci podporu také i jiných představitelů maďarské kalvínské šlechty, např. Ference Rhedeye, který se vyjádřil s nadšením o odhodlaném boji českých protestantů proti násilné rekatolizaci v době temna. Ve svém dopise Gedeonu Rádayovi mu popsal přátelské přijetí českých studentů v Debrecině a vyslovil se s velkým uznáním o jejich osobních kvalitách.²⁷

Tito první čeští studenti, kteří odešli po vydání tolerančního patentu na studie do maďarských kalvínských škol, byli: z Čech Jan Robenek a Josef Salášek z Luže, Václav Šnopl z Jenšovic u Luže, a z Moravy Vavřinec a Matouš Nečák, Jakub Lukl a Tobiáš Solnička z Nosislavi. Otec Václava Šnopl zavezl české studenty vozem do Nosislavi, odkud se i se svými moravskými druhy vydali na voze Nečákových do Bratislavy, kde pobýli dva týdny u agenta Mihályfalviho, který je vypravil lodí do Komárna. Tam jim však nastaly velké potíže, jimž vděčíme za to, že jsme o jejich případu zevrubně informováni. Počátkem listopadu 1782 byli v Komárně zadrženi a vyšetřováni župní správou, která zjistila, že nemají povolení vojenských úřadů, a podezírala je, protože se jednalo o mladíky ve věku od čtrnácti do devatenácti let, že uprchli před povinným vojenským soupisem. Komárenský podžupan Imre Bossányi to hlásil 8. listopadu 1782 uherskému místodržitelství, odtud šla o tom zpráva čtrnáctého toho měsíce přímo císaři. Přesně o měsíc později nařídil předseda česko-rakouské dvorské kanceláře hrabě Kolovrat českému guberniu, aby celou záležitost náležitě vyšetřilo a snažilo se napříště odchodu českých studentů na studie do maďarských kalvínských škol zabránit.²⁸

Přes tato opatření se však tomu plně zamezit nepodařilo a státní moc zřejmě nestačila podchytit všechny české studenty, kteří na studie do Uher odešli. Mnoho tomu napomohla i podpora, kterou jim přitom poskytlí uherští kalvíni, a to většinou bez vědomí státních úřadů. Počátkem roku 1783 se odebrali tři chlapci z Moravy na studia do Lučence a v téže době se jednalo také o přijetí českých studentů do alumnátu v Šarišském Potoku. 14. ledna 1783 bylo zde rozhodnuto přijmout do alumnátu po třech studentech z Čech a Moravy a rovněž kalvínská škola v Miškolci se rozhodla umístit čtyři české studenty, zase paritně po dvou z Čech i Moravy. Zasluhu o bezplatné opatření českých studentů v Lučenci, Miškolci a Šarišském Potoku měl také velký příznivec Čechů předtiský superintendent Sámuel Szalay, který to už v listopadu 1782 slíbil Michalu Blažkovi.²⁹

²⁶ Viz list Jánose Mihályfalviho Gedeonu Rádayovi st. z Bratislavy 6. listopadu 1782, Ráday Könyvtár Kézirattára (Rukopisné oddělení Rádayovy knihovny), Budapest, sign. 1338.

²⁷ Srov. dopis Ference Rhedeye Gedeonu Rádayovi st. z Piskoltu 24. ledna 1783, tamtéž, sign. 1357.

²⁸ Akta celého případu se nacházejí v Státním ústředním archívu Praha, Č G Publ. 1774–1783, G 1, č. 161. Z nich srov. zejména zápis výslechu Václava Šnopl a komárenské župy z 8. listopadu 1782 a dopis komárenského podžupana Imre Bossányiho uherskému místodržitelství z téhož dne, zprávu uherského místodržitelství císaři z Bratislavy 14. listopadu 1782 a přípis česko-rakouské dvorské kanceláře českému guberniu z Vídně 14. prosince 1782. Viz též Richard Pražák, *Die kulturell aufklärende Tätigkeit der madjarischen reformierten Intelligenz in der Zeit der tschechischen nationalen Wiedergeburt*, SPFFBU 1964, řada historická C 11, 137.

²⁹ Srov. kopii dopisu Sámuela Szalaye Ferenci Kovácsovi z Miškolce 9. března

Na jaře 1783 obdržel Ferenc Kovács, pastor v Krouně, zprávu od kurátora uherské reformované církve, že maďarští kalvíni poskytnou v alumnátech svých škol místa dvanácti českým studentům. Oznamoval to 24. dubna 1783 z Krouny i se jmény mladíků, jež hodlal poslat na studia do Uher, nejvyššímu purkrabímu s prosbou, aby jim gubernium povolilo odchod do Uher a vybavilo pasy. Jednalo se o hochy z Krouny, Lešan a Proseče, syny poddaných na panství rychmburském a novohradském. Z neznámých příčin (nejspíše pro finanční obtíže) žádali však nakonec gubernium o povolení k odchodu na studie do Uher jen dva, Václav Brdička a Josef Otradovský z Krouny. Po delším jednání jim to gubernium 26. července 1783 povolilo a teprve poté, když získali po svolení vrchnostenského úřadu v Rychmburku a krajského úřadu v Chrudimi také souhlas Wartenslebenova regimentu, kam vojensky příslušeli, mohli do Uher skutečně odejít. Od června 1783 museli mít totiž podle nařízení česko-rakouské kanceláře všichni čeští poddaní, odcházející na studie do Uher, povolení vojenské komise.³⁰

Počáteční odpor nejvyšších rakouských míst k povolování studia českých poddaných na uherských kalvínských učilištích v polovině roku 1783 viditelně poklesl; zdá se, že rakouské úřady se s touto skutečností alespoň na čas smířily, a teprve ve válkách s revoluční a napoleonskou Francií proti tomu opět energicky bojovaly, obávající se úbytku branných sil. Vždy se však snažily o to, mít o této záležitosti náležitý přehled; uherské úřady v tom spolupracovaly s českými. Uherské místodržitelství nařídilo počátkem roku 1783, že na uherské školy nesmí být přijat žádný student z českých zemí bez řádného pasu vystaveného českými úřady, a v září 1783 doporučil českým reformovaným, aby posílali své syny na teologii do Šarišského Potoka nebo do Debrecína sám císař Josef II. při audienci deputace maďarských reformovaných pastorů, působících v českých zemích, v císařově vojenském ležení v Hloubětíně u Prahy, kterou popsal ve svém rukopisném díle „Nachricht von der Entstehung der reformierten Kirchen-Gemeinden in Böhmen“ její přímý účastník János Végh.³¹

Jména prvních českých studentů na reformovaných učilištích v Uhrách povětšinou neznáme. Kromě již uvedených Jana Robenka a Josefa Saláška z Luže, Václava Šnoplá z Jenšovic u Luže, Václava Brdička a Josefa Otra-

1783, TIREKL Sárospatak, A XIX 7035, a Michalu Blažkovi z Miškolce 20. listopadu 1782, tamtéž, A XIX 6874.

³⁰ Viz list Ference Kováce nejvyššímu purkrabímu království českého z Krouny 24. dubna 1783 a doporučení žádosti Brdička a Otradovského guberniu od vrchnostenského úřadu v Rychmburku krajskému úřadu v Chrudimi ze 7. června 1783, přípis krajského úřadu v této věci českému guberniu z 2. července 1783, souhlas vojenské komise v přípisu guberniu z Prahy 5. července 1783 a konečně kladné rozhodnutí gubernia z 26. července 1783. Srov. ještě přípis česko-rakouské kanceláře českému guberniu z Vídně 16. června 1783, kde se praví, že čeští poddaní odcházející na studie do Uher musí mít k tomu souhlas vojenské komise.

³¹ K rozhodnutí uherského místodržitelství viz list Jánose Mihályfalviho Gedeonu Rádavyovi z Bratislavy 8. března 1783, Ráday Könyvtár Kézirattára (Rukopisné oddělení Rádavyovy knihovny), Budapest, sign. 1371. O audienci deputace maďarských reformovaných pastorů u Josefa II. v Hloubětíně u Prahy 5. září 1783 píše János Végh, *Nachricht*, 139. Podle Végha ji vylíčili i Justus Szalatnay, *Ze zápisů Jana Végha*, Praha 1882, 22–24, a Ferdinand Hrejsa, *Jan Végh*, Praha 1930, 48–50.

dovského z Krouny, Vavřince a Matouše Nečáka i Jakuba a Tobiáše Solničky z Nosislavy k nim patřili nepochybně také Jan Košut z Lhoty u Vsetína a Josef Gerža z Liptálu, studující v Šarišském Potoku.³²

Studium synů českých poddaných na maďarských kalvínských školách po vydání tolerančního patentu zahájilo novou etapu vysokoškolského i středoškolského zahraničního vzdělávání české inteligence lidového původu, která po pobělohorské přetržce míří namísto někdejšího Německa z protestantského českého prostředí zpočátku především do Uher.

V této příležitostné studii k 200. výročí vydání tolerančního patentu jsem se pokusil nastínit úlohu soudobých vztahů českých i maďarských evangelíků helvétské konfese při vzniku tolerančního patentu a jeho počáteční realizaci v českém prostředí i při organizování studia synů českých poddaných na maďarských kalvínských školách součinností českých poddaných v Uhrách i v českých zemích a představitelů maďarské reformované církve, kteří společným úsilím naplnili literu tolerančního patentu realizačním aktem, jehož aktéry byli stejně maďarská reformovaná inteligence jako český lid, který získává v tolerančním patentu důležitý nástroj své náboženské i společenské emancipace.

DIE HERAUSGABE DES TOLERANZPATENTS IM LICHT DER ZEITGENÖSSISCHEN TSCHECHISCH-UNGARISCHEN BEZIEHUNGEN

Zur Organisierung und materiellen Sicherstellung der reformierten Kirchen in Böhmen und Mähren nach der Herausgabe des Toleranzpatents trug in einem grossen Masse auch die reformierte Kirche Ungarns bei; auf Anregung von böhmischen, vor der religiösen Verfolgung nach Ungarn entflohenen Untertanen organisierte die vortissaische reformierte Superintendentur mit dem Superintendenten Sámuel Szalay an der Spitze und in Zusammenarbeit mit dem reformierten Kollegium in Sárospatak eine religiöse Mission in die böhmischen Länder.

Die wichtigste Anregung zu der ungarischen Mission in die böhmischen Länder gaben die böhmischen nichtkatholischen Untertanen, die für diesen Gedanken den Superintendenten Sámuel Szalay bei ihrem Besuche in Miskolc am 1. II. 1782 gewannen. Schon am Ende des Jahres 1781 knüpften sie Verbindungen mit den Agenten der ungarischen reformierten Kirche in Bratislava János Mihályfalvi und in Wien Sámuel Nagy, die von ihren Wünschen die führenden ungarischen kalvinistischen Persönlichkeiten informierten. Der Superintendent Szalay nahm sich energisch

³² Subskripční knihy maďarských kalvínských škol z osmdesátých a devadesátých let osmnáctého století se buď nedochovaly anebo se dochovaly se značnými mezerami. Ani v těch dochovaných (např. v A debreceni ev. református főiskola növendékei 1760tól 1791ig, Archiv reformovaného kolégia v Debrecíne) však jména českých studentů nenacházíme, ačkoli — právě v případě studia prvních českých studentů v Debrecíne — bezpečně víme, že tam studovali. Vzhledem k tomu, že šlo o syny poddaných, většinou nováčky ve studiu, musili bez ohledu na svůj věk zřejmě nejprve projít nižším školením, než mohli vstoupit do kolegií majících vysokoškolský charakter. Tím si např. vysvětlíme, že Jakub Lukl z Nosislavi, který přichází na studia do Debrecína jako šestnáctiletý mladík koncem roku 1782, studoval teologii v Potoku až v letech devadesátých. O studiu Košuta a Gerži v Šarišském Potoku se zmiňuje Ferdinand Hrejsa, *Toleranční evanjeličtí kazatelé ze Slovenska na Moravě a v Čechách, Sborník venovaný Jánovi Kvačalovi k sedemdesiatym narodeninám*, Bratislava 1933, 168.

der Sache der tschechischen Reformierten an und gewann passende Kandidaten für die ungarische reformierte Mission in die böhmischen Länder, wie auch die Unterstützung der führenden Persönlichkeiten seiner Superintendentur und der Professoren des Kollegiums in Sárospatak.

Die materielle Unterstützung der ungarischen Calvinisten ermöglichte nach der Herausgabe des Toleranzpatents auch einer Reihe von tschechischen Studenten aus Untertanenfamilien das Studium an den ungarischen reformierten Lyzeen und Hochschulen. Schon Ferenc Kovács erwähnt in seinem ersten Bericht aus Böhmen vom 16. November 1782 an den transtissaischen Superintendenten Sámuel Szilágyi den sehnlichen Wunsch der tschechischen Untertanen, ihre Söhne zum Studium nach Ungarn zu schicken und dort für sie eine Unterkunft in Alumnaten reformierter Kollegien zu finden.

Zu Beginn des Jahres 1783 reisten drei junge Männer aus Mähren zum Studium nach Lučenec. Zur selben Zeit wurde auch die Frage des Ausnahme der tschechischen Studenten in das Alumnat von Sárospatak behandelt. Am 14. Januar 1783 wurde hier beschlossen, je drei Studenten aus Böhmen und Mähren in das Alumnat aufzunehmen. Das reformierte Lyzeum in Miskolc entschloss sich gleichfalls, im Alumnat vier tschechische Studenten aufzunehmen, wiederum paritätisch je zwei aus Böhmen und Mähren. Ein grosses Verdienst um den kostenlosen Unterhalt der tschechischen Studenten in Lučenec, Miskolc und Sárospatak erwarb sich vor allem der reformierte Superintendent des Gebietes dieseits der Theiss Sámuel Szalay, der dies schon im November 1782 Michal Blažek versprach. Im Frühjahr 1783 entschlossen sich die ungarischen Calvinisten in den Alumnaten ihrer Schulen weiteren zwölf Studenten aus den böhmischen Ländern das Studium zu ermöglichen.

Der anfängliche Widerstand der höchsten Instanzen der Habsburger Monarchie gegen die Bewilligung des Studiums tschechischer Untertanen an den ungarischen Lehranstalten gab offensichtlich um die Hälfte des Jahres 1783 nach. Stets aber waren sie bestrebt, in der Sache eine gehörige Übersicht zu haben. Die ungarischen und tschechischen Behörden arbeiteten diesbezüglich zusammen. Die ungarische Statthalterei ordnete am Anfang des Jahres 1783 an, dass in die ungarischen Schulen kein Student aus den böhmischen Ländern aufgenommen werden darf, der nicht im Besitz eines ordnungsgemässen, von den böhmischen Behörden ausgestellten Passes war. Vom Juni 1783 an mussten laut Anordnung der böhmisch-österreichischen Kanzlei alle nach Ungarn zum Studium reisenden böhmischen Untertanen eine Bewilligung der Militärkommission haben.

Das Studium der tschechischen Studenten an den ungarischen reformierten Schulen, ebenso wie die Tätigkeit der ungarischen reformierten Intelligenz in den böhmischen Ländern nach der Herausgabe des Toleranzpatents, gehören zu den bedeutenden Abschnitten der tschechisch-ungarischen Beziehungen in der Zeit der nationalen Wiedergeburt.

